

Operační systémy

Úvod

Strategický projekt UTB ve Zlíně, reg. č. CZ.02.2.69/0.0/0.0/16_015/0002204

Struktura počítačového systému

Uživatel

Lidé, stroje, jiné počítače

□ Aplikace (SW)

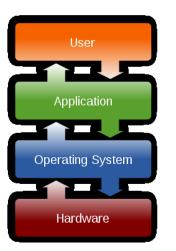
- Programy, které využívají systémové zdroje počítače k vyřešení zadání uživatelů
  - o Vývojové nástroje, kancelářské aplikace, webový prohlížeč, hry, ...

Operační systém (OS)

Řídí a koordinuje efektivní využití HW a poskytuje rozhraní pro SW.

□ Hardware (HW)

- Systémové zdroje
  - o CPU, operační paměť, úložiště, další vstupní a výstupní zařízení

(Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

(Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013; Staudek, 2013)

Co znamená operační systém?

- V šedesátých letech byl definován jako SW, který řídí HW
  - Dnes je nutno použít obsáhlejší definici
  - Neexistuje žádná obecně platná

- Odděluje aplikace od hardwaru
- Jedná se o softwarovou vrstvu
  - Spravuje hardware
  - Poskytuje služby softwaru

(Deitel, Deitel & Choffness, 2004; Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

Definice operačního systému

- Operační systém je správce zdrojů
  - Spravuje všechny systémové zdroje (CPU, paměť, I/O zařízení, ...)
  - Řeší konflikty požadavků
    - o cílem je efektivní a spravedlivé využívání systémových zdrojů
- Poskytuje abstrakci systémových zdrojů
  - OS skrývá HW před SW (izolace) vytváří virtuální HW (Virtual Machine)
- Operační systém řídí provádění programů
  - Zabraňuje chybám a nesprávnému využití

(Deitel, Deitel & Choffness, 2004; Tanenbaum, 2015; Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

Proč studujeme operační systém?

- Jedná se o nejsložitější SW systémy
- Uplatňují se zde různé oblasti vědění
  - Algoritmizace, programování, správa zdrojů, souběžnost, krizové rozhodování
    - Vývoj lze následně uplatnit i v jiné oblasti.
- Příliš jednoduchý operační systém je nákladný
  - Nevyužívá systémové zdroje efektivně, neposkytuje vše dostupné

Náš cíl v operačních systémech

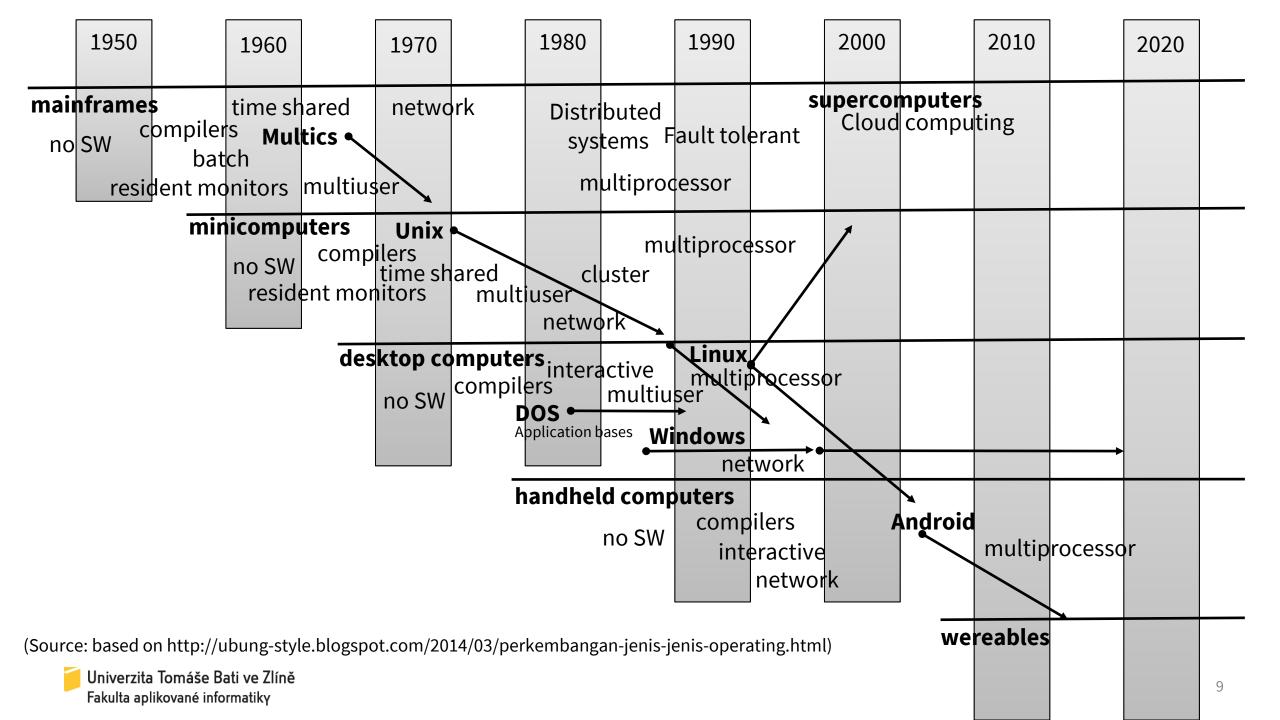
- Hlavním cílem je porozumět
  - Pochopit roli operačního systému
    - Co operační systém vlastně dělá
  - Pochopit jak operační systém pracuje
    - Design operačního systému
    - Principy funkce, služby, rozhraní
  - Naučit se používat operační systém
    - Microsoft Windows, Linux

Co všechno se naučíte

- Struktura operačního systému
  - Vnitřní návrh, procesy, vlákna, systémová volání
- Správa procesů
  - Plánování procesů a vláken
- Komunikace mezi procesy
  - Problémy synchronizace, mutexy, semafory, ...
- Správa paměti
  - Adresní prostor, virtuální paměť
- Úložiště
  - Souborové systémy

Historie

- □ 40. a 50. léta 20. století první generace
  - První počítače neměly operační systém, vykonávala se vždy jedna úloha.
     V 50. letech se začalo využívat dávkové zpracování.
- □ 60. léta druhá generace
  - Stále se používá dávkové zpracování, začíná multiprogramming a zpracování více úloh v čase, více uživatelů, interaktivita, virtuální paměť.
- □ 70. léta třetí generace
  - Rozvoj operačních systémů, multitasking, zpracování v reálném čase,
- 80. léta čtvrtá generace
  - Osobní počítače, GUI
- Pátá generace
  - Stále ještě čekáme

Dělení operačních systémů

- Podle počtu procesorů
- Podle úrovně sdílení CPU
- Podle počtu uživatelů
- Podle způsobu nasazení/požadavků na odezvu
- Podle velikosti hardwaru
- □ Podle míry distribuovanosti
- Podle funkcí
- □ ...

Cíle OS

- □ Efektivita
- Robustnost
- Škálovatelnost (nové zdroje)
- □ Rozšiřitelnost (nové technologie)
- Přenositelnost
- Bezpečnost
- □ Interaktivita
- Použitelnost

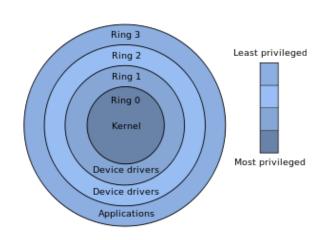
Části OS

- Správa procesorů a procesů
- Správa hlavní paměti
  - Alokace a dealokace paměti podle potřeby
  - Udržuje informaci, která část paměti je používána a kým
- □ I/O podsystém, vstupy a výstupy
  - Společné rozhraní ovladačů zařízení, ovladače pro specifická zařízení
  - Rozvrh diskových operací
  - Souborový systém soubory a adresáře
- Uživatelské rozhranní
  - CLI (Command Line Interface)
  - GUI (Graphical User Interface)
- □ **Síť** (Network)

(Deitel, Deitel & Choffness, 2004; Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

Linux kernel map functionalities human interface system processing memory storage networking layers HI char devices interfaces core processes memory access files & directories sockets access kernel/signal.c sys_fork user sys_brk access System Call Interface sys_vfork cdev_add sys_mmap shm_vm_ops sys_signal sys_execve sys_clone sys_connect sys_socket linux/syscalls.h space /proc /sysfs /dev do_sigaction sys_shmctl linux/uaccess.h sys_shmat copy_from_user sysfs_ops sys bind /proc/net/ interfaces linux_binfmt sys_listen sys_futex sys_mprotect tcp4_seq_show sys_ioctl sys_mincore cdev_add
cdev_map_sys_epoll_create sg proc seg show dev system calls /dev/mem console_fops sys_times rt_cache_seq_show and system files mem fons sys_capset fb_fops cdev sys_reboot /proc/meminfo sys_msync sys_init_module /proc/self/maps Virtual File System threads virtual memory protocol families **Device Model** security/ security vmalloc_init INIT_WORK | queue work | find vma prepare linux/kobject.h inet_family_ops security capset may open kobject work_struct bus_register kset linux/device.h virtual inet create inode security_socket_create unix_family_ops kthread create inode_permission kernel thread security_inode_create device_create security_ops file system type do_fork inet_dgram_ops inet_stream_ops virt_to_page super_block generic file aid read do splice direct socket_file_ops driver_register debugging synchronization device_driver memory page cache socket networking mapping bridges log_buf splice probe storage sock_sendpage nfs_file_operations register_kprobe do_mmap_pgoff cross-functional modules si_swapinfo load module tcp_sendpage kmem cache alloc smb fs type module kobject_uevent_init udp_sendpage handle sysrg oprofile start vma_link swap_info kswapd wait_event cifs file ops module_param kobject uevent wake_up spin_lock_irqsave spin_unlock_irqrestore sock_splice_read mm struct iscsi_tcp_transport tcp_splice_read kernel_param vm_area_struct wakeup kswapd HI subsystems Scheduler logical memory logical protocols system run boot, shutdown file systems task struct *tcp_prot logical udp_recvmsg udp_sendmsg tcp_v4_rcv alsa ext4_file_operations schedule_timeout_ functions implementations kmalloc do initcalls video_device kfree NE HOOK ip_queue_xmit ext4_readdir run init process process timeout ip_rcv sk buff **Page Allocator** abstract devices generic HW access interrupts core block devices network interface and request\irq request region **HID class drivers** dev_queue_xmit netif_receive_skb device block_device_operations pci register driver kmem cache drivers/input/ drivers/media/ __free_one_page pci_request_regions kmem_cache_init kmem cache alloc do_timer net_device control scsi device console tick_periodic get_free_pages scsi driver timer_interrupt usb submit urb page __alloc_pages sd_fops fb_ops do_IRQ_irq_desc usb hcd totalram_pages try_to_free_pages drm driver usb_stor_host_template CPU specific HI peripherals device access physical memory disk controller network device drivers and bus drivers operations drivers device drivers x86_init trap_init hardware arch/x86/mm/ get_page_from_freelist start thread native init_IRQ switch_to interfaces scsi_host_alloc ipw2100_pci_init_one atkbd drv free_area free_list drivers, registers and interrupts e1000_xmit_frame i8042_driver Scsi_Host out_of_memory die show_regs ahci_pci_driver pci_read pt_regs atomic_t num_physpages do_page_fault pci write user peripherals I/O mem I/O **CPU** disk controllers network controllers memory electronics mouse graphics card audio

- Obecná architektura operačních systémů je budovaná s využitím dříve zmíněných základních komponent.
  - Základní rozdíly spočívají v tom, kde běží dané subsystémy a jak spolu navzájem komunikují, jaká mají oprávnění.
  - Pomáhá to zvládnout složitost OS.
- Systém běží ve dvou základních režimech
  - Uživatelský režim
  - Privilegovaný režim (kernel mode)

(Deitel, Deitel & Choffness, 2004; Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

- Monolitická architektura
- Mikrokernel architektura
- Hybridní architektura
- Vrstvená architektura
- Virtuální stroj
- Model klient-server

(Deitel, Deitel & Choffness, 2004; Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013, Lažanský, 2014)

□ Monolitický operační systém (jádro)

- Všechny části OS jsou obsaženy v kernelu
  - o přímo komunikují s ostatními.
  - Mají stejná oprávnění.
  - Nízká režie, důraz na efektivitu.
  - o Možnost použití modulárního designu. Vše běží v paměťovém prostoru jádra.
- Kernel spuštěn s neomezeným přístupem k celému systému.
- Uživatelské programy mají minimální oprávnění.
- Většina starších operačních systémů (OS/360, VMS, Linux).

□ Monolitický operační systém

Memory management MM

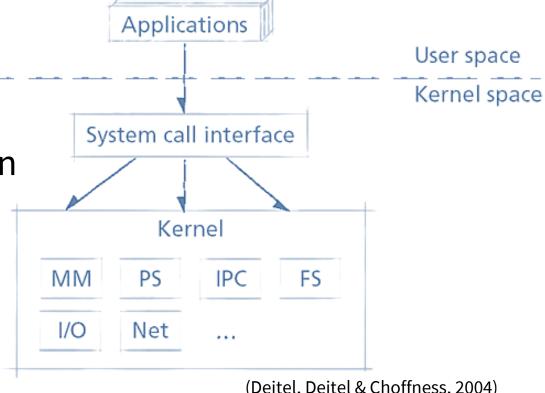
Process scheduler PS

IPC Interprocess communication

File systém FS

Input/output manager I/O

Network manager Net

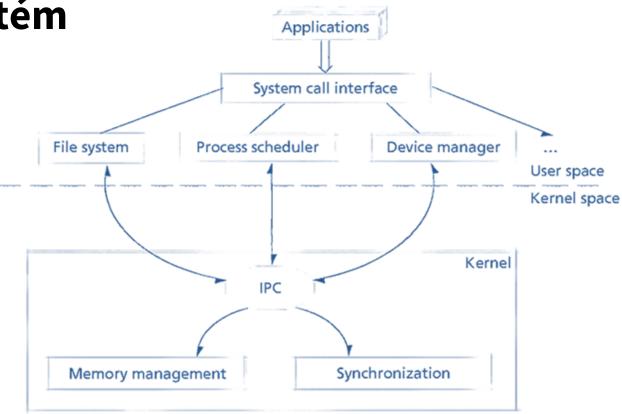

Mikrokernel operační systém

- Poskytuje základní služby v pokusu udržet jádro malé a škálovatelné.
  - o Základní synchronizace procesů potřebnou pro spolupráci mezi procesy
  - Nízko úrovňový paměťový management
  - Obsluha přerušení.
  - Komunikace mezi procesy
    - Při komunikaci je zajištěna autorizace.
- Další části OS spuštěny mimo jádro OS s menší úrovní práv
- OS Mach, GNU Hurd, MS Windows, ...

□ Mikrokernel operační systém

- Velká modularita
- Vyšší úroveň komunikace
  - Může degradovat výkon

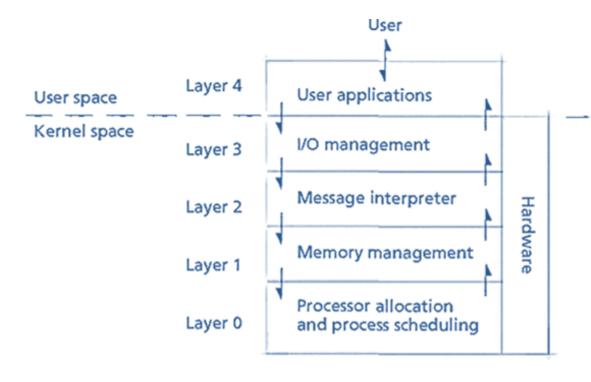
□ Hybridní operační systém

- Hybridní jádra jsou něco mezi monolitickým jádrem a mikrojádrem.
  - Hybridní jádro se snaží zkombinovat rychlost a jednoduchost designu monolitického jádra s bezpečnostními výhodami mikrojader.
  - Některé služby (jako souborový systém nebo implementace síťového protokolu) běží v jádře ke zredukování režie proti mikrojádrům, ale jiné části monolitického jádra (ovladače zařízení) běží jako server v uživatelském prostoru.
- MS WinNT

□ Vrstvený operační systém

- Vytvořena hierarchie procesů.
  - Nejníže položené vrstvy komunikují s hardwarem, každá další vyšší vrstva poskytuje abstraktnější virtuální stroj.
  - Jednotlivé vrstvy nelze obcházet, každá vrstva komunikuje výhradně se sousední vrstvou.
  - o Výhodou je možnost výstavby systému od nejnižších vrstev, modularita.
  - OS/2, OS "THE" (Technische Hogeschool Eindhoven)
  - Mnoho dnešních systémů obsahuje prvky vrstvené architektury

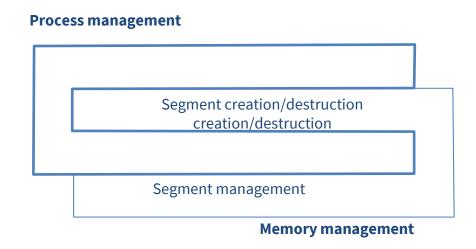
□ Vrstvený operační systém

(Deitel, Deitel & Choffness, 2004)

□ Funkční hierarchie

- obtížné rozčlenit OS do striktní hierarchie
  - o vznikají závislosti

□ Virtuální stroj

- Logická struktura OS s principem vrstvení dotaženým do extrému
- Virtuální stroj je softwarový produkt, který chápe hardware a jádro operačního systému jako jednu společnou (hardwarovou) vrstvu
- Virtuální stroj vytváří duplikát původního hardware
- Současný běh více OS s vlastnostmi původního fyzického počítače
  - Každý uživatel na sdíleném stroji může tak užívat jiný OS
- Virtuální stroj zajišťuje úplnou ochranu systémových zdrojů
  - Každý virtuální stroj je izolován od ostatních

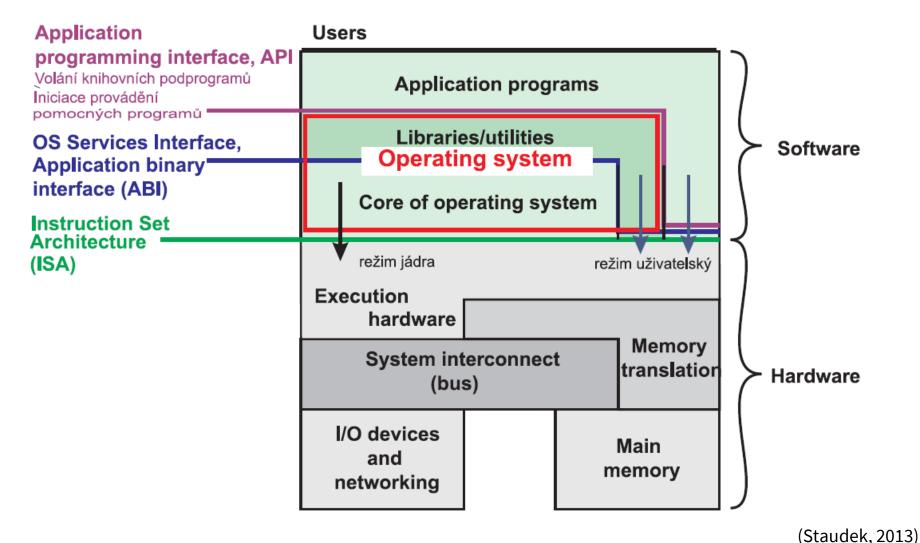
(Lažanský, 2014)

■ Model klient-server

- Minimalizace rozsahu jádra (mikrojádro)
- Implementace funkcí OS jako uživatelský proces
- Požadavek na službu (např. čtení ze souboru) zasílá uživatelský proces (klient) na obsluhu souborů (file server).
  - Mikrojádro zajišťuje zejména komunikaci
- Vhodné pro distribuované OS

(Lažanský, 2014)

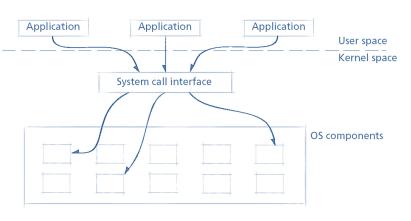
Struktura HW a SW

Základ běhu aplikací

- Operační systém poskytuje API
  - Application Programming Interface
  - Specifikuje sadu funkcí, které jsou dostupné aplikačnímu programátorovi.
    - Programátor využívá knihovny pro přístup k API
  - Zjednodušuje přístup k HW pomocí abstrakce
    - o Zabraňuje přístupu k HW a poskytuje virtuální stroj
  - API poskytuje systémová volání
    - o Aplikace žádá operační systém o provedení akce.

Příklad API

□ read() funkce popsaná v manuálových stránkách (man read)

```
#include <unistd.h>
ssize_t read(int fd, void *buf, size_t count)

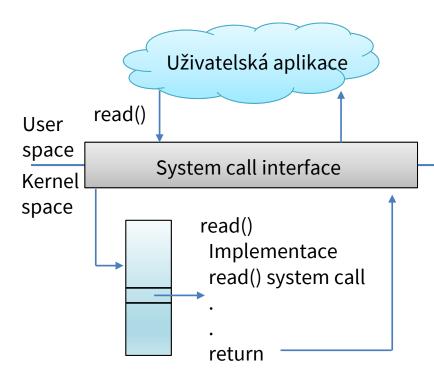
return function parameters
value name
```

- Funkce je deklarována v hlavičkovém souboru *unistd.h*
  - Vstupní parametry
    - int fd deskriptor souboru; void *buf buffer pro načtení dat; size_t count max. velikost
  - Návratová hodnota
    - Nula znamená konec souboru, při chybě čtení vrací -1.

(Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

Systémové volání (System Call)

- Metody předání vstupních parametrů operačnímu systému
  - Nejjednodušší přístup je předat parametry pomocí registrů
    - o Problém s počtem a případně velikostí registrů
  - Parametry jsou uloženy v bloku a tento blok paměti je předán pomocí registru
  - Parametry jsou umístěny do zásobníku (stack), kde si je operační systém vyzvedne.

(Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

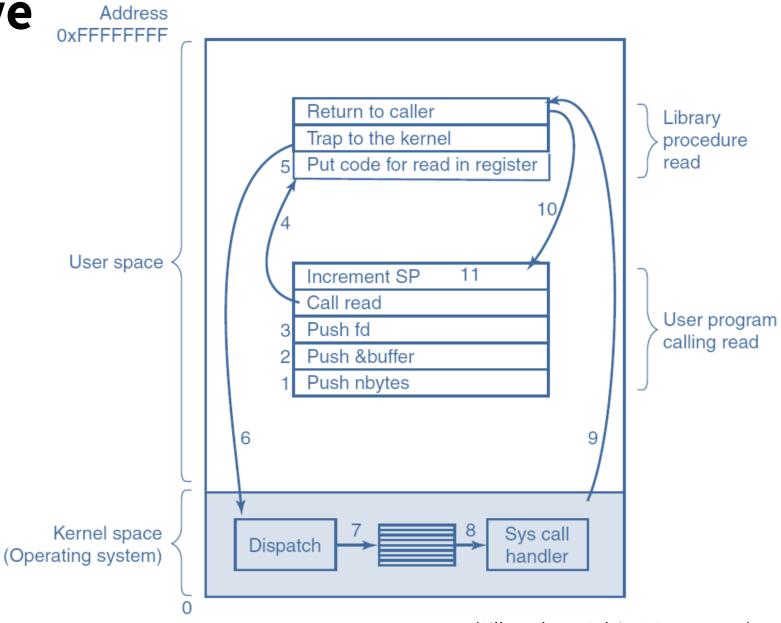
(Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

Zpracování systémového volání read()

- Vložení parametrů do zásobníku (1-3)
- Volání knihovní funkce (4)
- Vložení čísla systémového volání do registru (5)
- Provedení TRAP instrukce na přepnutí z uživatelského módu do kernel módu a začátek provádění kódu na fixní adrese v kernelu (6)
- Odeslání do odpovídající obsluhy systémového volání (7)
- Běh obsluhy systémového volání (8)
- Po dokončení je řízení předáno knihovně v uživatelském prostoru
   (9)
- Návrat do uživatelského programu, pomocí return (10)
- Vyčištění zásobníku po volání (11)

(Silberschatz, Galvin & Gagne, 2013)

Systémové volání

Application Binary Interface – ABI

- Definuje rozhraní na úrovni strojového kódu
  - V jakých registrech se předávají parametry
  - V jakém stavu je zásobník
  - Zarovnání vícebytových hodnot v paměti
- ABI se liší nejen mezi OS, ale i mezi procesorovými architekturami stejného OS.
  - Např: Linux i386, amd64, arm,...
  - Možnost podpory více ABI: int0x80, sysenter, 32/64bit

Použitá a doporučená literatura

- □ DEITEL H. M., DEITEL P. J. & CHOFFNES D. R.: *Operating systems*. 3rd ed., Pearson/Prentice Hall, 2004. ISBN 0131246968.
- □ TANENBAUM A. S.: *Modern operating systems*. 4th ed. Boston: Pearson, 2015. ISBN 0-13-359162-x.
- SILBERSCHATZ A., GALVIN P. B. & GAGNE G.: Operating system concepts. 9th ed. Hoboken, NJ: Wiley, 2013. ISBN 978-1-118-06333-0.
- STALLINGS W.: Operating Systems: Internals and Design Principles.
   8th ed., Pearson Education Limited, 2014.

Použitá a doporučená literatura

- Štěpán Petr. Operační systémy. Přednášky FEL ČVUT v Praze, 2018.
- Lažanský Jiří. Operační systémy a databáze. Přednášky FELK ČVUT v Praze, 2014.
- Staudek Jan. Operační systémy. Přednášky FI MUNI, 2013.
- Vojnar Tomáš. Operační systémy. Přednášky FIT VUT v Brně, 2011.
- □ Klimeš Cyril. *Principy výstavby počítačů a operačních systémů*. On-line: https://publi.cz/books/11/Cover.html